

театру враження технічних досягнень. Можна відразу помітити відсутність потрібної площі фойє, вбиралень, роздягалень тощо. Але ж треба відзначити, ще небагато провінціальних міст, подібних Вінниці, мають такий театр; він є ще й досі найкращий на Поділлі. Щодо зовнішнього вигляду, то блідий покалічений ренесанс з багатьма недоречними тут прикрасами оформлює будинок», – так прозаїчно описував будинок театру у книзі «Архітектурна історія Вінниці» Олександр Біруля [11, с. 58].

Окремі роботи з добудови театру тривали до 1912 р., оскільки підрядники робили ще й сходи, підсобні приміщення, ретирадне місце на дворі, прибудову для улаштування при театрі кіносеансів та інше [2, арк. 230]. Тривали й внутрішні декоративні роботи.

21 листопада 1910 р. Вінницький міський театр було урочисто освячене і відкрито. Завіса з великим написом: «Життя коротке – мистецтво вічне» вперше піднялася, відкриваючи сцену...

Список використаних джерел та літератури

1. Держархів Вінницької області, ф. Д-262, оп. 1, спр. 19.
2. Держархів Вінницької області, ф. Д-230, оп. 1, спр. 1255.
3. Держархів Вінницької області, ф. Д-262, оп. 1, спр. 20.
4. Театр и искусство. – 1910. – № 5.
5. Рампа и жизнь. – 1910. – № 48.
6. Театр и искусство. – 1910. – № 36.
7. Театр и искусство. – 1910. – № 40.
8. Театр и искусство. – 1910. – № 41.
9. Путеводитель и справочник по г. Виннице с календарем на 1911 год. – Винница, 1911.
10. Царенко С. Звезда Григория Артынова, первого Винницкого Городского Архитектора / С. Царенко, Е. Солейко. – Винница, 2012.
11. Біруля О. Архітектурна історія Вінниці / О. Біруля. – Вінниця, 1930.

Ігор Старенький,

кандидат історичних наук,

провідний науковий співробітник

Кам'янець-Подільського державного

історичного музею-заповідника

ДО ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА ГЕОРГІЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті розповідається про процес спорудження Георгіївської церкви на Польських фільварках у Кам'янці-Подільському у 1851-1861 рр., діяльність купця Іцка Аксельруда, долю храму до 1917 року.

Ключові слова: *Георгіївська церква, Кам'янець-Подільський, Польські фільварки, Іцко Аксельруд, храм, Павло Троїцький, Подільська духовна консисторія.*

Протягом ХІХ ст. досить різко змінилося архітектурне обличчя Кам'янця-Подільського. Не виключенням стали й храми: одні перебудувалися (Казанський собор), інші ж зводилися (Олександрівська, Георгіївська, Покровська церкви). У цій статті зацентруємо увагу на одну з новозведених у ХІХ ст. церков – Георгіївську на Польських фільварках, звернувшись до історії її будівництва.

Питання будівництва та існування церкви до 1917 року торкалися в своїх працях Юхим Сіцінський [8, с. 155-156; 3, с. 85-89], Галина Осетрова [5, с. 72-74], Ольга Пламеницька [6, с. 274-275, 280; 7, с. 333]; поміщено інформацію в «Памятниках градостроительства Украинской ССР» [2, с. 138], путівнику «Кам'янець-Подільський» [4] та ін. Проте деталі спорудження церкви й досі залишаються недостатньо висвітлені.

Перші відомості про Георгіївську церкву відносяться до 1740 року, коли греко-католицький настоятель Петропавлівської церкви в Старому місті Іван Плісський виклопотав у єпископа на приєднання храму до своєї парафії. Проте він наштовхнувся на опір церковного братства: братчики забрали з церкви всі речі та ключ і нікому його не віддавали. Скаржилися єпископу Афанасію Шептицькому і парафіяни. Врешті 1744 року І. Плісський призначив вікарієм Георгіївської церкви Антонія Онуфрієвича з правом отримання половини прибутків. На 1752 року храм знову стає окремою парафією, священником у цей час був Іван Волянський. Церква була дерев'яною, 3-купольною. На 1758 р. при ній діяло три братства: два чоловічих – в ім'я св. Іллі та св. Георгія і жіноче в ім'я св. Софії [3, с. 85-86; 8, с. 155]. Протягом 1772-1791 рр. настоятелем храму був Яків Шуткевич,

1799-1803 рр. – Олексій Страдецький, 1803-1808 рр. – Климент Станішевський, 1808 р. – Єлисей Чернетський та Іван Колокаковський, 1808-1816 рр. – Павло Ободинський, 1816-1820 рр. – Микола Завадовський, 1820-1821, 1822-1824 рр. – Зиновій Мешаковський, 1822 р. – Степан Качуровський, 1824-1829 рр. – Георгій Козловський, 1829-1834 рр. – Михайло Шуварський, 1834-1859 рр. – Ієремія Слаболицький [3, с. 89].

1851 року розпочалося спорудження нової кам'яної Георгіївської церкви (мал. 1, 2, 3), місце для якої обрали ще 1846 року. Храмована грамота видана 28 червня 1851 року (тут і далі датування за новим стилем) [1, арк. 41]. 31 липня 1851 року купець 3-ї гільдії Іцко Аксельруд у присутності представників консисторії виявив бажання звести фундаменти та цоколь Георгіївської церкви, (0,3597 м³) [1, арк. 4-4зв.]. Невдовзі І. Аксельруд повідомляв, що заготовив матеріал та просив оформити контракт. Не зважаючи на те, що ширина фундаментів по плану мала бути 1,5 аршина (1,06 м), за наполяганням губернського архітектора Симона Карчевського їх товщину збільшено до 3,5 аршина (2,48 м) [1, арк. 6зв.]. 12 вересня ділянка будівництва церкви була оглянута губернським архітектором Сином Карчевським, єпархіальним архітектором Антоном Островським, протоієреєм Павлом Троїцьким та місцевим парафіяльним священиком Ієремією Слаболицьким. Вони встановили, що фундаменти кладуться на тверду материкову глину, яку «тяжко беруть залізнi знаряддя». Товщина зовнішніх стін становила 3,5 аршина (2,48 м), а під апсиду та притвор – 3 аршина (2,13 м) [1, арк. 7-7зв.].

13 вересня 1851 року було закладено дощечку з написом: «Церковь сию во имя св. Великомученика Победоносца Георгия в предградии г. Каменца Польских фольварках заложена 1851 года в благополучное царствование государя императора Николая Iго Преосвященнейшим Евсевием, Епископом Подольским и Брацлавским соборным усердием прихожан при значительнейшем пожертвовании Преосвященного Георгия Епископа Тобольского» [1, арк. 10-10зв.]. Проте єпископ Євсей участі в закладці не брав, адже бачимо з документів, що наступного дня комітет з будівництва церкви (далі – Комітет) звернувся до нього з проханням благословити закладення храму [1, арк. 11-11зв.].

2 жовтня І. Аксельруд звертався до Подільської духовної консисторії з проханням оплатити виконану роботу. На цей час середня висота зведених фундаментів становила $2\frac{3}{4}$ аршина (1,95 м), а загальний об'єм «гарної міцної на вапняку» кладки становив 960 кубічних аршин (345,31 м³). 6 жовтня будівництво оглянув єпархіальний архітектор Антон Островський, а губернський архітектор Симон Карчевський заявив, що за роботу можна впевнено виплачувати 1000 руб., про що Комітет просив консисторію [1,

арк. 12-15]. Наступний огляд фундаментів засвідчив обсяг робіт, який ми наводимо в таблиці (міри подані в аршинах, а в дужках у метрах, в останньому стовпці – у метрах кубічних) [1, арк. 16].

Кладка	ширина	Глибина	Довжина	об'єм
№1	3,5 (2,48)	3,75 (2,66)	62 (44,02)	813,44 (292,59)
№2	3 (2,13)	3,75 (2,66)	20 (14,2)	225 (80,93)
№3	3,5 (2,48)	4,07 (2,88)	24 (17,04)	341,76 (122,93)
№4	2,88 (2,04)	5 (3,55)	4,5 (3,19)	64,8 (23,3)
№5	2,88 (2,04)	5,5 (3,9)	9,5 (6,74)	150,48 (54,12)
№6	2,88 (2,04)	5,75 (4,08)	5 (3,55)	82,8 (29,78)
всього				1678,28 (603,67)

Проте дуже швидко виникли фінансові проблеми, які могли призупинити будівництво храму. Священик кафедрального собору Павло Троїцький та секретар консисторії Дмитро Кітковський доповідали в Подільській духовній консисторії, що на будівництво зібрано 1500 рублів, яких недостатньо, тому просили видати на їх ім'я «прохальну книгу для збору добровільних пожертв у м. Кам'янці та передмістях на безтерміновий час». 31 жовтня 1851 року їх прохання було задовільнено. Вже на 8 листопада по книзі зібрано 411,16 руб. [1, арк. 18-21], на 11 вересня 1852 року – 1860 руб. [1, арк. 27зв.]. Що стосується надходжень на будівництво церкви, то в документах зустрічаємо цікавий факт: 100 рублів, які раднику Максиму Левицькому заборгували померлі штаб-лікарі Павлоус і Надворний, він заповів на спорудження храму. Виходячи з цього, Подільська духовна консисторія просила стягнути цю суму з коштів, які місто заборгувало Павлоусу за лікування холери у 1848 р. [1, арк. 23-24]. 13 травня 1852 року 100 рублів пожертвувано єпископом Елпідіфором, 50 рублів – полковником Стрелецьким [1, арк. 35].

Окрім основних робіт зі зведення фундаменту, на вимогу архітекторів І. Аксельруд провів додаткові зі зміцнення кутів, опірних стін та проміжної арки вівтаря, виконавши ще 242,79 м³ кладки [1, арк. 32].

Влітку 1852 року Комітет був невдоволений темпами роботи Іцка Аксельруда, адже «за два літа виведено тільки фундамент без цоколя». До того ж, на їх думку, через прорахунок єпархіального архітектора Антона Островського ціна була завищена. Врешті було призначено нові торги на будівництво цоколя, які виграв єврейський купець Кац, запропонувавши суму в 710 рублів. І. Аксельруд одразу ж подав скаргу на ім'я єпископа, вважаючи оголошення торгів незаконним, адже з ним укладено контракт

на зведення фундаменту й цоколя. Врешті вирішили допустити до торгів І. Аксельруд за суму не більше 710 рублів, які він й виграв [1, арк. 38-40]. Всього мало бути виконано 2353,28 кубічних аршин кладки (846,47 м³) на суму 3177,42 руб. [1, арк. 42].

На цей час на будівельні роботи була сума в 3767,08 руб., з яких 285 руб. зібрані церковним старостою купцем Никифором Калиніним, у Подільському приказі зберігалася 1000 рублів пожертвуваних єпископом Тобольським і Сибірським Георгієм і 256 руб. зібрав Комітет [1, арк. 41]. На прохальній книзі, виданій 1851 року Павлу Троїцькому, знаходилося 1527,96 руб. За продаж пожертвуваних єпископом Євсевієм книг виручили 95,4 руб. На запрошення П. Троїцького від духовенства надійшло ще 479,52 руб. Після оплати робіт зі зведення цоколя І. Аксельруд та інших витрат у сумі 56,7 руб., залишилося лише 532,96 руб. [1, арк. 41-43].

10 січня 1853 року І. Аксельруд, видаючи П. Троїцькому квитанцію про отримання першим грошей, писав про протоіерея: «по єврейській моїй совісті, за те, що він не притісняє мене, при кожній видачі приношу чуттєву мою вдячність» [1, арк. 46-47].

Після спорудження цоколя через високу вологість виникла проблема осипання штукатурки, тому вирішили обмурувати стіну каменем з щільною притиркою швів. Планувалося оголосити торги на проведення робіт, проте Іцко Аксельруд висловив протест і право проводити роботи залишили за ним [1, арк. 59]. На 19 липня 1853 року, згідно складеного акту, роботи зі спорудження цоколя були повністю завершені [1, арк. 62].

18 липня 1853 року провели торги на часткове зведення стін церкви на висоту 10 ½ аршин (7,45 м) з пояском. Відбувалися вони між купцями І. Аксельрудом та Л. Розентулом, почавшись з суми 4640,05 руб., завершившись сумою 4500 руб. Переміг на торгах Іцко Аксельруд [1, арк. 92]. 27 липня купець 2-ї гільдії Янкель Маркович Левінзон оскаржував перед єпископом торги, проте Комітет пропонував відмовити йому [1, арк. 74-76зв.]. Врешті з І. Аксельрудом було підписано контракт (мал. 4) [1, арк. 82-83], згідно якого передбачалося звести стіни товщиною 2 аршина (1,42 м) на висоту 10,5 аршин (7,45 м) із зовнішнім кам'яним пояском у верхній частині. Роботи мали розпочатися негайно «з відбірною матеріалу, рядами по рівню, з акуратною між собою перев'язкою плит у кожному ряду; поясок точно по формі, як зазначено на фасаді (плані. – Авт.)». Передбачалося звести 4 підкупольні стовпи, встановити «закладні великі рами вхідні і 2 малі там же для входу на сходи», з протилежної сторони – коморку з гладко обструганих дубових колод з фальцами для дверних полотен. Окрім того необхідно було засипати всередині землею цоколь і розрівняти її [1, арк. 72-72зв.].

На 9 серпня 1853 року стіни були вимурувані на висоту 4 аршина (2,84 м) [1, арк. 98], а на 8 вересня – 8,5 аршин (6,03 м). На цей час об'єм зробленої роботи становив 1908 кубічних аршин (686,3 м³) на суму 1482,3 руб. [1, арк. 103]. 13 листопада І. Аксельруд змушений був припинити роботи у зв'язку з погіршенням погодних умов [1, арк. 107]. Актом від 16 листопада 1853 року встановлено, що підрядником виконано мурування на висоту 7 аршин (4,97 м), а в передній частині – 8,5 аршина (6,03 м) загальним об'ємом 2064 кубічних аршина (742,42 м³) [1, арк. 109].

На 15 серпня 1854 року І. Аксельруду виплачено за мулярські роботи 2137 руб., а на 25 грудня того ж року – 3734 руб. [1, арк. 117, 131].

У грудні 1854 року з Іцком Аксельрудом було підписано новий договір на домування церкви на висоту 1,5 аршина (1,06 м) – до вікон, з арками та внутрішнім пояском. Роботи купець мав розпочати у квітні 1855 року, попередньо закупивши всі необхідні матеріали [1, арк. 141]. На 2 квітня 1855 року стіни вже були зведені на висоту з якої мають починатися вікна, внутрішні підкупольні стовпи зведені в рівень зі стінами, між підкупольними стовпами і зовнішніми стінами звели 8 арок, зовні по стінах покладені залізні зв'язки в один ряд і по аркам – у два ряди [1, арк. 168]. 13 липня 1855 року завершили закладку віконних рам [1, арк. 174].

20 серпня 1855 року з І. Аксельрудом укладено новий контракт, згідно якого він мав підняти стіни від низу вікон на 6,75 аршина (4,79 м) та підкупольних стовпів на 5,25 аршина (3,72 м), встановити 21 раму, осмолити їх та обмотати войлоком, покласти 8 залізних паль між стовпами та стінами. Все це він мав завершити до 27 жовтня того ж року. Загальна вартість цих робіт становила 3000 руб. [1, арк. 178-179, 183]. Проте на 7 листопада Іцко Аксельруд виконав робіт тільки на суму 1700 руб., а на 1 квітня 1856 року – на 2000 руб., з матеріалами – 2464 руб. [1, арк. 186, 196]. Повністю роботи були завершені, згідно акту, 19 червня 1856 року [1, арк. 239].

18 червня 1856 року з І. Аксельрудом підписали черговий контракт, згідно якого передбачалося підняти стіни від підкупольних стовпів на 10 аршин і 4 вершка (7,27 м), у тому числі паруса барабана і сам барабан до вікон, домурувати на 2,75 аршина (1,95 м) зовнішні стіни, звести три фронтони вище стін на 5 аршин і 2 вершка (3,64 м), з «карнизної плити» зробити обтесаний по шаблону карниз «зі звісом» 1,25 аршина (0,88 м), нижче карнизу поясок, оформити три круглих фальшивих вікна у фронтоні діаметром 1,5 аршина (1,06 м), облаштувати 8 арок між підкупольними стінами і стовпами, накрити все, крім купола, склепінням, покласти залізні зв'язки, підняти барабан купола до вікон, покласти крокви. Все це мало бути завершено до 27 листопада 1856 року з суму 9950 руб. [1, арк. 317, 320]. Згідно акту від 17 грудня, роботи були виконані [1, арк. 318].

22 серпня 1858 року з І. Аксельрудом підписано новий контракт, згідно якого передбачалося завершити головний купол, зробити його склепіння, поставити 8 віконних рам, облаштувати 4 менші куполи зі склепінням, накрити всю церкву дахом, пофарбувати масляними фарбами, встановити водостічні труби. Роботи мали бути виконані до 1 грудня за суму 11200 руб. [1, арк. 298, 327-327зв.]. Роботи завершував син Іцка Янкель Аксельруд [1, арк. 351, 352, 353].

Спорудження храму завершилося 1861 року. У церкві встановили мідну дошку з написом: «Создася и освятыся храм сей во имя св. великомученика и победоносца Георгия, при державе благополучно царствующего благочестивейшего государя императора Александра II, при высокопреосвященнейшем Иринархе, архиепископе Подольском и Брацлавском, приношениями местных и иногородних благотворителей, тщанием и трудами кафедрального собора ключаря, протоиерея, магистра Павла Троицкого, 1861 года октября 15 дня» [3, с. 88; 8, с. 155-156].

Стару дерев'яну церкву святого Георгія розібрали. На місці, де був престол цього храму, поставили кам'яний пам'ятник, увінчаний хрестом. Юхим Сіцінський згадує про те, що на подвір'ї церкви збереглися хрести та плити і на деяких з них можна було прочитати написи «1777», «1801», «1803», «1810» [3, с. 88].

1863 року окремо від нової кам'яної церкви збудували кам'яну триповерхову дзвіницю. В її нижньому поверсі розмістилися два житлові приміщення, на третьому поверсі – шість дзвонів.

1877 року в храмі замінили іконостас. Ікони для нього замовили в Санкт-Петербурзі. Їх олійними фарбами на полотні написав академік візантійського живопису Василь Васильович Васильєв.

Протягом 1879-1885 рр. настоятелем Георгіївської церкви був відомий подільський краєзнавець Мойсей Доронович, який пізніше став кафедральним протоієреєм. 1881 року в північній частині храму встановили другий вівтар на честь Віри, Надії, Любові та їх матері Софії [3, с. 88].

До кінця XIX століття проведено шість ремонтів церкви: 1867, 1869, 1877, 1884, 1890 та 1898 року. Під час ремонту 1884 року здійснено розписи стін і куполу в інтер'єрі, але ім'я автора залишилося невідомим. 1898 року під час чергового ремонту розписи поновили [5, с. 73].

28 жовтня 1911 року відбулося урочисте святкування 50-річчя з дня освячення церкви. Газета «Подолія» на цю подію відгукнулася статєю, пізніше видану окремою брошурою. До ювілею в церкві розписали вівтар і передівтарну частину. У звіті Георгіївсько-Серафимівського братства за 1910-1911 роки зазначено, що розписи цієї частини інтер'єру доручили відомому на Поділлі художнику Дмитру Жудіну. Розписи охарактеризовано як історичний живопис з українською орнаментациєю [5, с. 73].

До парафії Георгіївської церкви входили, крім Польських фільварків, ще такі поселення: сусіднє передмістя Біланівка, містечко Зінківці, село Оленівка з Флоріянівкою, всі хутори на північ від Польських фільварків і Нового плану [3, с. 89].

Отже, Георгіївська церква на Польських фільварках у Кам'янці-Подільському була зведена за одним з рекомендованих з Петербургу зразкових проєктів, які були спрямовані на знищення автентичної української архітектури. Спорудження храму відбувалося протягом десятиліття – з 1851 по 1861 рр. Будівництво здійснював кам'янецький єврейський купець Іцко Аксельруд, а нагляд за роботами проводили губернський архітектор Симон Карчевський та єпархіальний архітектор Антон Островський. 1861 року храм освятили. Цінним є те, що у 1910-1911 рр. розписи в храмі виконував відомий на Поділлі маляр Дмитро Жудін.

Список використаних джерел та літератури

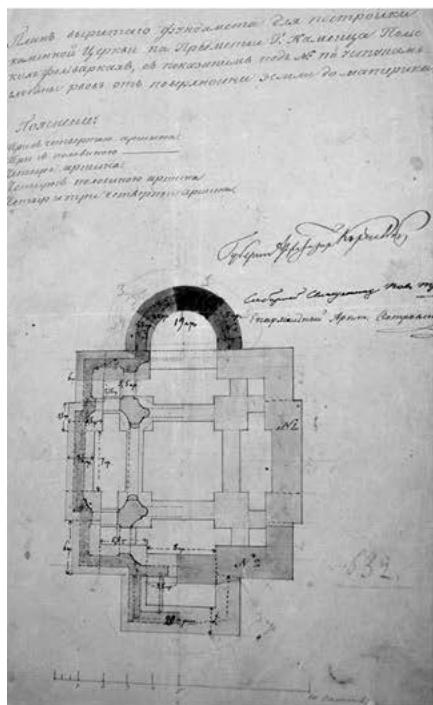
1. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 2619, 357 арк.
2. Георгиевская церковь, 1851-1861 гг., и колокольня, 1863 г. // Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1986. – Т. 4. – С. 138.
3. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольск: Тип. Под. губ. правл., 1895. – XXII+611 с.
4. Кам'янець-Подільський. Туристичний путівник. – Львів: Центр Європи, 2003. – 320 с.
5. Осетрова Г. О. Церква св. Георгія у Кам'янці-Подільському в світлі історичних джерел / Г. О. Осетрова // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками міжнар. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, 2004. – С. 72-74.
6. Пламеницька О. А. Християнські святині Кам'янця на Поділлі / О. А. Пламеницька. – К.: Техніка, 2001. – 301 с.
7. Пламеницька О. А. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі / Ольга Пламеницька. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. – 388 с.
8. Сецинский Е. И. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.

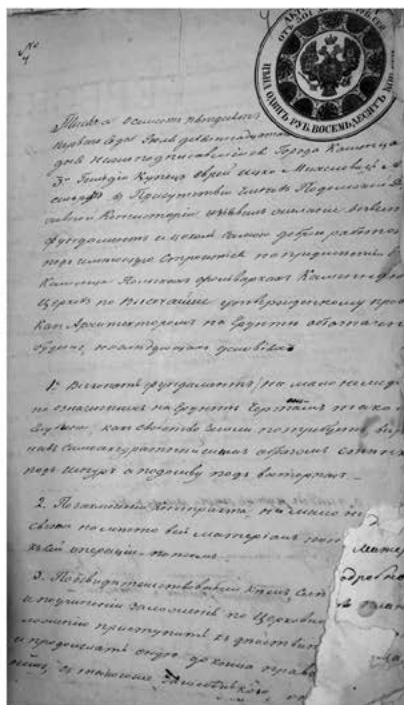
Мал. 1. Вид
Георгіївської церкви
1911 року.

Мал. 2. Фото Георгіївської церкви з книги
«Памятники градостроительства
Украинской ССР»

Мал. 3. План Георгіївської церкви з
архівної справи.

Мал. 4. Контракт з Іцком
Аксельрудом.

ЕКОНОМІКА. МЕДИЦИНА. ПОВСЯКДЕННЯ

Анатолій Войнаровський,
кандидат історичних наук,
доцент Вінницького державного педагогічного
університету ім. М. Коцюбинського

Василь Черняк,
вчитель історії Білянької ЗОШ,
Член НСКУ

ЯН ФІЛІП ФОККЕЛЬМАН

В статті йдеться про одного з перших професійних лікарів Кам'я-
ця-Подільського після входження міста до складу Російської імперії Яна
Філіпа Фоккельмана.

Ключові слова: Ян Філіп Фоккельман, медицина, шпиталь, охорона
здоров'я.

У 2017 році минає 265 років з дня народження Яна Філіпа Фок-
кельмана – доктора медицини, одного з організаторів медичної справи
в Кам'янці-Подільському після приєднання міста до складу Російської
імперії, ініціатора відкриття міського шпиталю для вбогих, епідеміо-
лога. Його постать ще не привернула достатньої уваги місцевих краєз-
навців. Ім'я Фоккельмана лише побіжно згадується в контексті історії
медицини на Поділлі [1]. Натомість польські джерела дають набагато
більше інформації. Так, короткий життєпис Фоккельмана міститься у
фундаментальному «Польському Словнику Біографічному» [4, s. 47],
видання якого розпочалося у 1935 році і продовжується до сьогодніш-
нього дня. Окрім того, відомості про нього можна знайти в праці С.
Косьмінського [5, s.120-121]. Відомий подільський лікар Александр
Кремер (1813-1880) на засіданні Товариства подільських лікарів
1 грудня 1864 року виголосив промову про Фоккельмана, яку було опу-
бліковано в польському тижневику «Tygodnik Lekarski» [6]. Згадував
про нього у своїх працях і Й. Ролле [8].